

SZIGETVÁRI PÉTER

Az angol magánhangzó-rendszer egyszerűbb, mint gondolnánk¹

Varieties of English are often quite different in their vowel inventories. This paper discusses Current British English. Descriptions of British English usually mention three types of vowels: short and long vowels and diphthongs. We show that (i) these three groups of vowels are clearly separable by very simple phonotactic constraints (short vowels only occur preconsonantly, long ones also word finally, and it is only diphthongs that occur prevocally too) and that (ii) diphthongs and long vowels are better analysed as vowel+consonant sequences. Arguments for the latter claim include phonotactic patterns, schwaepenthesis resolving glide+liquid clusters, and the environment of T-flapping in varieties of English. As a consequence, we claim that the vowel system of British English comprises no more than six short vowels.

Keywords: vowel inventory of English, diphthongs, phonotactics, glides, epenthesis

Kulcsszavak: angol magánhangzó készlet, diftongusok, fonotaktika, siklóhangok, epentézis

Amikor egy nyelv hangrendszerét leírjuk, a legelső feladat leltárt készíteni arról, hogy milyen hangok vannak az adott nyelvben. Valójában nem ezt soroljuk fel, hanem azt, hogy mely hangcsoportok – ezeket egy-egy hanggal (igazából betűvel) képviseltetjük – képesek arra, hogy a nyelv jelei (szavai, morfjai) között különbségeket tartsanak fenn, azaz mik a fonémák. Ez azonban korántsem egyértelmű feladat. Egyrészt vannak olyan különbségek, amelyek gyakorisága nagyon kicsi: a magyar *u–ú* jelmegkülönböztető szerepére alig találni példát (azért van ilyen: *zug–zúg, nyulunk–nyúlunk*). Másrészt vannak esetek, amikor az sem könnyen eldönthető, hogy egyetlen hanggal vagy egy hangkapcsolattal állunk szemben: az *edz* végén egy egységes [d͡z] affrikátát is feltételezhetünk (így tesz például az MHSz a 11. kiadása óta), de azt is gondolhatjuk, hogy itt egy [d] és egy [z] kapcsolatáról van szó. Ez utóbbi mellett erős érv, hogy a [dz] általában hosszú (*bodza*), csak olyan helyzetekben lehet rövid, ahol egyébként sem állhat hosszú mássalhangzó (szó elején – *Dzurinda* – és egy további mássalhangzó mellett –

¹ Köszönettel tartozom a cikk névtelen bírálónak, az NKFI-nek (119863), valamint Soros Györgynek.

brindza), azaz a feltételezett [d͡z] affrikáta, a magyar mássalhangzók között egyedülállóan, alapvetően csak hosszú lehetne. Akkor viszont valószínűbb, hogy mégiscsak [d] plusz [z].

Természetesen az angolban sem jobb a helyzet. Az, hogy a *prints*² 'ő nyomtat' végén külön [t] és [s] van, jól megindokolható: itt a *print-* tőhöz járul a *-s* E/3 jelen idejű toldalék, vagyis hasonló a helyzet a magyar *látsz* esetéhez, amiről szintén azt feltételezzük, hogy két mássalhangzóra, egy [t]+[s] kapcsolatra végződik.³ Ráadásul a magyarban a *látsz* végi [ts] hosszú is (szemben például a *pác* végével). Viszont jóval vitathatóbb, hogy mi van az angol *prince* [prints] 'herceg' végén: ezt a szót sokan ugyanúgy ejtik, mint a *prints*-et, viszont azzal szemben nincs benne morfémahatár. Nem világos tehát, hogy itt ugyanaz a [t] és [s] van-e vagy pedig egy amúgy nagyon korlátozott előfordulású [ts] affrikáta. A legtöbben az előzőt feltételezik, mondván felesleges további taggal bővíteni a hangkészletet, ha az elemzés egyszerűbben, kevesebb elem felhasználásával is megoldható.⁴ Viszont akkor a *fitch* [fitʃ] 'görény' végére sem kell feltétlenül affrikátát elemeznünk, hiszen az angolban [t] (*fit* 'illik') is és [ʃ] (*fish* [fiʃ] 'hal') is van. Zárhang+réshang kapcsolat is állhat morf végén, sőt azok a környezetek, ahol például [kʃ] vagy [ks] előfordulhat, jelentősen átfednek azokkal, ahol [tʃ], az egyetlen kivétel a szó eleje, ahol csak [tʃ] állhat, [kʃ] és [ks] nem. Azaz ha az utóbbiakat két hangnak tartjuk, akkor akár az előbbivel is tehetnénk így. Azonban a mássalhangzókat most magukra hagyjuk, ebben a cikkben csak az angol magánhangzókkal fogunk foglalkozni.

Mielőtt belekezdenénk, röviden tisztáznunk kell, mit is értünk azon, hogy „angol”. Ezzel a címkével nyelvváltozatoknak egy olyan csokrárt szokták illetni, amelyek beszélői azt tartják magukról, hogy ők „angolul beszélnek”. Valójában egymástól nagyon sok mindenben eltérő nyelvváltozatokról van szó. Ha csak a nyelv hangzó részét nézzük, a két legismertebb képviselője az angolnak az Egyesült Államok (és Kanada) nagy részén használt, leginkább *General American*nek – röviden amerikaiinak – nevezett változat, valamint a főleg Anglia délkeleti részén elterjedt, de más részein is használt változata, a korábbi *Received Pronunciation* népiesebb folytatója, aminek ma több elnevezését is használják, pl. *Standard Southern British English* (Harris 1994), *General British* (Crutten-

² Az angol szavakhoz átírást csak akkor adunk, ha az eltér a helyesírási alaktól.

³ Mindez abból a vágyunkból fakad, hogy a morfokat egymástól hangtanilag is elkülönülőnek képzeljük, pedig jócskán akadnak példák arra, hogy ez nem valósul meg: a *gyere* viszonya a *jön-* tőhöz egyáltalán nem nyilvánvaló. A *mond* és a *mondj* [moŋj] kapcsolata is többlépcsős levezetéssel teremthető csak meg, ha a helyesírás által sugallt *mond+j* alakból indulunk ki.

⁴ A magyarban ez azért nem volna járható út, mert a [ts] (pl. *játszi*) hosszú, a [t͡s] (pl. *náci*) viszont rövid.

den 2014), *Current British English* (Lindsey – Szigetvári 2013). Itt ez utóbbi – az egyszerűség kedvéért brit angolnak nevezett – nyelvváltozatról lesz szó, ezt értjük a továbbiakban „angolon”.⁵

Amellett az állítás mellett fogunk érvelni, hogy az angol magánhangzó-rendszer jóval kevesebb elemet tartalmaz annál, amit a szokásos leírásai feltételeznek. Ahogy a *prince* [prints] ’herceg’ vagy *quartz* [kwo:ts] ’kvarc’ [ts]je kedvéért nem érdemes egy külön affrikátát felvenni a listánkra, úgy az angol diftongusokat (és talán a hosszú magánhangzókat is) érdemes két részre bontani, hiszen ezeknek mindkét felét egyébként is megtaláljuk már a hangkészlet elemei között. Ennél azonban nyomósabb érveket is találunk a diftongusok létének tagadására. Végeredményben arra jutunk, hogy az angol magánhangzó-rendszer kimerítő leírásához a hat rövid magánhangzón kívül nincs semmi másra szükség.

1. A magánhangzók fajtái

Az angolban hat rövid magánhangzót különböztethetünk meg: *pit* ’gödör’, *pet* ’kedvenc’, *pat* ’vereget’, *pot* ’fazék’, *put* ’tesz’, *putt* [pət] ’gurít’. Az itt használt – pontosabban jobbra nem használt, hiszen a helyesírás itt láthatóan jól betölti a hangjelölő szerepét – átírási jelekkel nem törekszünk arra, hogy az adott magánhangzót fonetikailag pontosan visszaadjuk, hiszen kategóriákról van szó, nem egyedi, egyszeri hangokról.⁶

Fontos hangsúlyoznunk, hogy amikor „rövid” magánhangzóról beszélünk, akkor nem a hang fizikai hosszára utalunk, hiszen az angol magánhangzók tényleges hossza függ az utánuk következő mássalhangzótól is. Az egyszerűség kedvéért „zöngétlenek”⁷ besorolt mássalhangzók (tehát [p], [t], [tʃ], [k], [f], [θ], [s], [ʃ]) előtt a magánhangzók jóval rövidebbek, mint egyéb helyzetekben. A nyílt magánhangzóknál a legfeltűnőbb ez a hosszúságbeli különbség, de minden esetben megvan. Tehát a *pad* ’párna’ vagy a *pod* ’hüvely’ magánhangzója jóval hosszabb, mint a fentebb sorolt *pat*-é és *pot*-é, de jelentős különbség van a *bid* ’ígér’ – *bit* ’darabka’, *bed* ’ágy’ – *bet* ’fogad’, *bud* [bəd] ’rügy’ – *but* [bət] ’de’, *good* [gud] ’jó’ – *foot* [fut] ’lábfej’ párok magánhangzóinak hosszúsága között is

⁵ A „brit” elég szerencsétlen megnevezése az adott nyelvváltozatnak, hiszen az épphogy nem brit, hanem kifejezetten dél-kelet angliai. Ennek ellenére követjük az elterjedt szóhasználatot.

⁶ Idézzük Bloomfieldet: „Az átírási jelek alakja alig igényel említést. Annak az olvasónak, aki inkább a [æ] jelet választja ott, ahol én az [ɛ]-t, nem kell a választását tényekre alapozva igazolnia” (1935: 98; a szerző fordítása). Cruttenden szavaival erősen „románizált” átírást adunk (2014: 103).

⁷ Az angolban valójában mindegyik mássalhangzó, sőt a magánhangzók is lehetnek bizonyos helyzetekben zöngétlenek, de ez most messze vezetne.

(Cruttenden 2014: 98, 100). A „rövid” ezek szerint nem fizikai, azaz fonetikai, hanem viselkedésbeli, azaz fonológiai kategória, amint azt a 2. pontban részletesebben megmutatjuk.

Az angolnak sok olyan leírása létezik (pl. Jones 1918; Gimson 1962), amelyekben van egy hetedik rövid magánhangzó is. Az ilyen rendszerekben csak hangsúlytalan helyzetben áll [ə], hangsúly alatt egy másik jelet használnak, az [ʌ]-t. Tehát *putt* [pʌt] ’gurít’ és *putter* [pʌtə] ’gurító’, az utóbbi szóban az első, hangsúlyos magánhangzót más jellel írja a jonesi hagyomány, mint a második, hangsúlytalan. Ez szükségtelen, hiszen az „egyik” magánhangzó csak hangsúlyos, a „másik” pedig csak hangsúlytalan helyzetben fordulhat elő, azaz nem tudnak szembenállni, jeleket megkülönböztetni, továbbá a „két” magánhangzó ejtése átfedi egymást. Az [ʌ] és az [ə] tehát valójában ugyanannak a magánhangzónak a két változata. Indokolatlan a hangsúlyos és a hangsúlytalan változatára különböző jeleket használni.⁸

A magánhangzók következő csoportját a diftongusok alkotják. A már említett 20. századi leírások (Jones 1918; Gimson 1962) kétféle diftongusról beszélnek, a záródóakról, amelyek [j]-re vagy [w]-re,⁹ és a középre tartókról, amelyek [ə]-ra végződnek. Ez az utóbbi fajta azonban a múlt század folyamán fokozatosan eltűnt, hosszú magánhangzókát eredményezve. Ezekről alább lesz szó.

Az angol általunk vizsgált változatában hét záródó diftongus van: *beat* [bijt] ’ütem’, *bait* [bejt] ’csali’, *bite* [bajt] ’falat’, *bout* [bawt] ’viadal’, *boat* [bəwt] ’csónak’, *boot* [buwt] ’csizma’ és *doit* [dojt] ’csekélység’. Ugyan vannak olyan változatok, ahol a *beat* és a *boot*, sőt olyanok is, ahol a *bait* és a *boat* magánhangzója is monoftongus, mint később látni fogjuk, ez a hét magánhangzó is a viselkedése alapján tartozik egy csoportba. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Jones (1918) a *beat* [bi:t] és a *boot* [bu:t] jelölésére a hosszúságjelet vezeti be, ez azonban csak egy átírási hagyomány, már Jones elődje, Sweet (1900) is az itt használt jeleket – [ij] és [uw] – alkalmazza. A két hang(kapcsolat) ma egyértelműen diftongusnak hangzik (szó végén mindenképp), de látjuk, hogy Sweet már a 19. század végén is így érzékelték őket. Mindenesetre az, hogy egy osztályba soroljuk őket, elsősorban nem a kiejtésükön múlik.

⁸ Illetve ha indokolt, akkor ugyanígy kétféle jelet kellene használnunk a hangsúlyos és hangsúlytalan [i]-re és [u]-ra is, mint például a *mimic* [mímik] ’utánzó’ és *mutual* [mjúwtʃuwəl] ’kölcsonös’ szavakban. Bolinger (1986) azon kevesek egyike, aki így tesz, hangsúlyos helyzetben az [i] és [u], hangsúlytalanban az [i̥] illetve [u̥] jeleket használva.

⁹ El kell árulnunk, hogy a legtöbb átírási rendszer magánhangzójeleket használ, Jones például az [i]-t és az [u]-t, Gimson az [ɪ]-t és az [ʊ]-t. Ettől itt azért térünk el, mert – amint bemutatjuk – ezek az elemek nem magánhangzóként, hanem mássalhangzóként viselkednek, tehát nem magánhangzók, hanem mássalhangzók.

A magánhangzók harmadik csoportjába a hosszú monoftongusok tartoznak. Ezek egy része úgy jött létre, hogy a szóvégi és mássalhangzó előtti [r]-ek pótlónyúlással kiestek: pl. *bar* [bar] > [ba:] 'korlát', *bard* [bard] > [ba:d] 'bárd', *for* [for] > [fo:] 'nak', *ford* [ford] > [fo:d] 'gázló', *stir* [stər] > [stə:] 'kever', *bird* [bɜrd] > [bə:d] 'madár'. Egy másik részük a feljebb említett középre tartó diftongusokból simult ki. Leghamarabb az [oə] esett egybe a korábbi hosszú [o:] -val: pl. *soar* [soə] > [so:] 'lebeg', mint *saw* [so:] 'fűrész'. Az [eə] ugyanígy „kismult”, de nem esett egybe más, korábban már létezett magánhangzóval: pl. *chair* [tʃeə] > [tʃe:] 'szék'. A beszélők nagy részénél a másik két középre tartó diftongus is hosszúvá vált: pl. *here* [hiə] > [hi:]¹⁰ 'itt' és *sure* [ʃuə] > [ʃo:] 'biztos'. Ez utóbbi tehát a már korábban egybeeső [oə] és [o:] magánhangzójával egyesül, vagyis mára a *shore* (korábbi [ʃoə]) 'tengerpart', a *Shaw* (korábban is [ʃo:]) név és a *sure* (korábbi [ʃuə]) 'biztos' ejtése egyaránt [ʃo:] lett. Hosszú magánhangzót eredményeztek más folyamatok is (pl. *saw* [saw] > [so:] 'fűrész', *last* [last] > [la:st] 'utolsó'). Ezek ugyanúgy egybeestek az [r] kiesése, illetve a simulás által létrejött hosszú magánhangzókkal: nincs okunk másképp kezelni őket.

Az angol magánhangzó-rendszer itt bemutatott változatát az alábbi ábrán foglaljuk össze. A hosszú magánhangzók közül az [u:] -t – amit eddig nem is említettünk – kevesen használják. Akadnak beszélők, akiknek a korábbi [uə] palatális mássalhangzó után nem [o:] -ba, hanem [u:] -ba simult: pl. *cure* (korábban [kjuə]) [kju:] (sok beszélőnek [kjo:]) 'gyógyít', *jury* (korábban [dʒuəri]) [dʒu:ri] (sok beszélőnek [dʒo:ri]), míg a *poor* (korábban [puə]) 'szegény' vagy *tour* (korábban [tuə]) 'túra', ahol nem palatális előzi meg a magánhangzót, mindenkinek [po:], illetve [to:]. Mivel tehát a beszélőknek csak egy kis része használja, az [u:] -t zárójelbe tettük, és a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk. A diftongusok közötti lukakat jelenleg éppen feltölti a brit angol, ahogy azt a 4. pontban még részletesen tárgyaljuk.

1. ábra. A brit angol magánhangzók egy hagyományos elemzésben

rövid	diftongus	hosszú
i	ij	i:
e	ej	e:
a	aj	aw
ə		əw
o	oj	o:
u		uw
		(u:)

¹⁰ Ne tévesszen meg minket az átírásunk elnagyoltsága: az [i:] jóval nyíltabb, mint a magyar í, sokkal közelebb áll a magyar é-hez. Fonetikailag pontosabb jele az [ɪ:] volna. Ugyanez áll a rövid [i]-re is.

2. Magánhangzófonotaktika

Amint azt korábban is sugalltuk, ha hangokat egy adott nyelv rendszerén belül osztályozni akarunk, nem csak – sőt főleg nem – a fizikai tulajdonságaikat kell figyelembe vennünk, hanem a viselkedésüket, például azt, hogy milyen környezetekben fordulnak elő és milyenekben nem. Úgy tűnik, hogy a magánhangzókra az őket megelőző környezet egyáltalán nincs hatással: mindegyik magánhangzó előfordulhat akár egy mássalhangzó, akár egy magánhangzó után és szó elején is.¹¹ Ezzel szemben a magánhangzók egy része az őket követő környezetre érzékeny. Egészen általános szabályszerűségeket állíthatunk fel, amint a 2. ábrán mutatjuk.

2. ábra. A brit angol magánhangzók eloszlása

	__C	__#	__V
1. i e a ó o u	✓	✗	✗
2. i: e: a: ə: o: ə	✓	✓	✗
3. ij ej aj aw əw oj uw	✓	✓	✓

Mássalhangzó előtt (__C) minden magánhangzó előfordul. Szó végén (__#) azonban már nem. A legkevésbé „magánhangzóbarát” helyzet az, amit egy másik magánhangzó követ (__V).¹²

A rövid magánhangzók (1. sor), legalábbis a hangsúlyosak, csak mássalhangzó előtt fordulnak elő, vagyis – ahogy korábban ígértük – ezt a csoportot a viselkedése alapján határozzuk meg. A hangsúlytalan [ə] előfordulhat szó végén is. (Vagyis a hangsúlyos és a hangsúlytalan [ə] eloszlása különbözik. Ez azonban továbbra sem ok arra, hogy más jelet használjunk rájuk.) Korábban a hangsúlytalan [i] és [u] is előfordulhatott szó végén – erre azonnal visszatérünk –, a többi rövid magánhangzó viszont csak hangsúlyos helyzetben, ebből következőleg csak mássalhangzó előtt állhatott. Ma ez a hangsúlytalan [i]-re és [u]-ra is áll, tehát egyedül a hangsúlytalan [ə]-t nem kell mássalhangzónak követnie.

Ugyanígy a hosszúként átírt magánhangzókat (2. sor) is az eloszlásuk teszi egy csoportba: ezek azok, amelyek szó végén igen, magánhangzó előtt azonban nem fordulnak elő. A hangsúlytalan [ə]-t tehát ebbe csoportba kell sorolnunk, hiszen az szó végén állhat. A beszélők nagy részénél annyira erős az a kényszer, hogy magánhangzó előtt ne álljon hosszú magánhangzó, hogy ezt akkor is elkerüljük, ha egy szó végi hosszú magánhangzót egy toldalék vagy a következő szó eleji magánhangzó követ. Például a *boring* [bo:riŋ] ’unalmas’ szóban a *bore*

¹¹ Az [u] és az [uw] szó elején ritka, de azért előfordul: *umlaut* [umlawt] ’umlaut’, *ooze* [uwz] ’szivárog’.

¹² Ez alighanem általános tendencia: más nyelvekben – így a magyarban is – csak mássalhangzó előtt állhat bármilyen magánhangzó, szó végén és magánhangzó előtt már vannak megszorítások. Az angolban, mint látjuk, egészen kategorikusak ezek az osztályok.

[bo:] 'untat' tövet követi az *ing* toldalék, a kettő közötti [r]-t a beszélők azért toldják be, hogy elkerüljék a hosszú magánhangzó+magánhangzó-kapcsolatot. Figyeljük meg, hogy ugyan itt a helyesírás is tartalmaz egy *r* betűt, ez azonban nem feltétele a [r] megjelenésének, az ugyanúgy betoldódik a *sawing* [so:riŋ] 'fűrészelés' (*saw* [so:] 'fűrész' + *ing*) esetében is. A [r] nem csak toldalék előtt, hanem két szó között is rendszeresen megjelenik: pl. *saw ice* [so:rajs] 'jeget fűrész'. Természetesen az ebbe az osztályba tartozó, szó végén előforduló hangsúlytalan [ə] ugyanígy viselkedik: *sheltering* [ʃeltəriŋ] 'oltalmazás', *shelter apes* [ʃeltərejs] 'majmokat oltalmaz', és ez ismét független attól, hogy a helyesírás tükröz-e [r]-t vagy nem: *polkaing* [pɒlkəriŋ] 'polkázás', *vanilla ice* [vənilərəjs] 'vaníliafagyi'.

A 3. sorban azokat a magánhangzókat soroltuk fel, amelyek bármelyik környezetben előfordulhatnak, akár magánhangzó előtt is. Ezek a magánhangzók pontosan azok, amit korábban diftongusnak neveztünk. Említettük, hogy a brit angolban korábban, az angol más változataiban még ma is állhat hangsúlytalan rövid [i] és [u] is szó végén és magánhangzó előtt: pl. *happy* [hápi] 'boldog', *alien* [éjliən] 'idegen', *value* [válju] 'érték', *ritual* [rítfuəl] 'szertartás'. Ezek a magánhangzók az angol itt tárgyalt változatában mára mind diftongussá váltak (Wells 1982: 165; Lewis 1990): [hápi] > [hápij], [éjliən] > [éjlijən], [válju] > [váljuw], [rítfuəl] > [rítfuwəl]. A hangsúlyos és a hangsúlytalan [i] és [u] eloszlása tehát már nem különbözik, mindkettő csak mássalhangzó előtt állhat. Egyedül a hangsúlytalan [ə] szóvégi előfordulása tér el a 2. ábrában adott „főszabálytól”.

3. A diftongusok

Az angol hangrendszernek alig akad olyan leírása,¹³ amely ne sorolna fel diftongusokat. Legalább három magánhangzót, az [aj]-t, az [aw]-t és az [oj]-t szinte mindenki, de a brit hagyomány az [ej]-t és az [əw]-t is ennek tekinti, sőt, mint láttuk, fonológiaiilag mindenképp, fonetikailag sok előfordulásában az [ij] és az [uw] is diftongusnak tekinthető.

Ez a hagyomány több forrásból fakad. Az egyik, hogy a ma diftongusnak elemzett hang(kapcsolat)ok jó része korábbi hosszú magánhangzókból alakult ki. Az angolnak több változatában a mai napig így ejtik ezek némelyikét, ráadásul a végletekig hagyománytisztelő angol helyesírás is ezt a korábbi nyelvéllapotot tükrözi. A 3. ábra néhány példával szemlélteti mindezt.

¹³ Talán a legismertebb kivétel Trager – Bloch (1941) és a nyomában Trager – Smith (1957).

3. ábra. Közéangol magánhangzók

	közéangol	mai brit
<i>hide</i> 'rejt'	hi:d	hajd
<i>meet</i> 'találkozik'	me:t	mijt
<i>meat</i> 'étel' '>'hús'	mɛ:t	mijt
<i>shade</i> 'árnyék'	ʃa:d	ʃejd
<i>go</i> 'megy'	gɔ:	gəw
<i>goose</i> 'liba'	go:s	guws
<i>south</i> 'dél'	su:θ	sawθ

A mai diftongusok felmenői között nem csak a közéangol hosszú magánhangzókat találjuk, van közöttük olyan, ami akkor is diftongus volt. Míg a *moan* [mɔwn] 'nyög' a *go*-hoz hasonlóan hosszú magánhangzót tartalmazott ([mɔ:n]), a ma ugyanígy ejtett *mown* 'lekasálva' korábban is diftongus volt ([mɔwn]). Több tucat korábbi hosszú–rövid váltakozás öröklődött a mai angolba, ezek ma diftongus–rövid magánhangzó váltakozásként jelennek meg. Ilyenekre mutatunk példát a 4. ábrában.

4. ábra. Hosszú > diftongus–rövid váltakozások

	közéangol	mai brit
<i>hide</i> – <i>hid</i> 'rejt', m.i.	hi:d–hid	hajd–hid
<i>meet</i> – <i>met</i> 'találkozik', m.i.	me:t–met	mijt–met
<i>read</i> – <i>read</i> 'olvas', m.i.	rɛ:d–red	rijd–red
<i>shade</i> – <i>shadow</i> 'árnyék', ua.	ʃa:d–ʃadow	ʃejd–ʃadəw
<i>go</i> – <i>gone</i> 'megy', igenév	gɔ:–gon	gəw–gon
<i>goose</i> – <i>gosling</i> 'liba', 'libácska'	go:s–gozling	guws–gozliŋ
<i>south</i> – <i>southern</i> 'dél', 'déli'	su:θ–suðən	sawθ–səðən

Láthatjuk, hogy ami ma egy diftongus és egy rövid magánhangzó véletlenszerű váltakozása, az korábban nagyjából szabályos hosszú–rövid váltakozás volt. (Azért csak nagyjából, mert hosszú magánhangzóból több volt, mint rövidből: a középső nyelvállású [e:] és [ɛ:], valamint [o:] és [ɔ:] ugyanazzal a rövid magánhangzóval váltakozott.) Az iskolai hagyomány a mai napig „hosszú í”nek nevezi az [aj]-t, „rövid í”nek az [i]-t stb. Ebbe az elképzelésbe csak az fér bele, hogy az [aj] egyetlen magánhangzó, tehát csak diftongus lehet.

Egy nyelvészeti elemzés azonban, ha szükséges, túllép az ilyesfajta hagyományon. Tehát valami más okot kell keresnünk, ha érvelni akarunk az [aj], [aw] és társaik diftongus volta mellett. Cruttenden (2014: 99sk) három érvet hoz fel emellett, hogy a diftongusok második eleme magánhangzó, nem pedig siklóhang,

azaz mássalhangzó. Az első, hogy nem minden magánhangzó+siklóhang kapcsolat lehetséges, azaz lukak vannak az 1. ábrában a diftongusok között. Ez a legkomolyabb érv, erre részletesen visszatérünk a 4. pontban. A második, hogy az [aj], [aw] stb. siklóhangjának artikulációja gyengébb, mint a magánhangzó előtt előforduló [j]-é és [w]-é (pl. *yak* [jak] 'jak', *wag* 'csóvál'). Ez azonban nem bizonyítja, hogy a kétfajta hang kategorikusan különbözne, hiszen ugyanez igaz a kétfajta [r]-re vagy [l]-re is: a *lap* 'öl' magánhangzó előtti [l]-jének más az artikulációja, mint a *pal* 'pajtás' szóvégijének. Továbbá a két szó [p]-i is egészen mások, önmagában emiatt azonban nem tartjuk indokoltnak, hogy a két [l]-t vagy [p]-t fonológiaiilag különböző hangoknak tekintsük. Cruttenden harmadik érve tulajdonképpen ugyanaz, mint a második, és ugyanannyira komolytalan is: a magánhangzót követő siklóhangnak nincsen olyan zöngétlen változata, mint a zárhangot követőnek. Ez valóban így van, a *pure* [pjɔ:] 'tisza' [j]-je zöngétlen, írhatnánk [ç]-vel, és ugyanígy zöngétlen a *queen* [kwijn] 'királynő' [w]-je is. Azonban semmi meglepő nincs abban, hogy a siklóhangok zárhang utáni változatát nem találjuk meg magánhangzók után. Ismét elmondhatjuk, a *pal* 'pajtás' (vagy akár a *lap* 'öl') [l]-je nem olyan, mint a *play* [plej] 'játsszik' szóban levő, ez utóbbi ugyanis szintén zöngétlen. Azaz a kétféle – a magánhangzó és a mássalhangzó után álló – siklóhang közötti fonetikai különbség nem érv arra, hogy ezeket fonológiaiilag is eltérő elemeknek tartsuk. A fonológiai elemzés soha nem így jár el.

A diftongusos elemzés melletti egyetlen érvünk tehát az lehet, hogy nem minden magánhangzó+siklóhang kombináció létezik. Itt jegyezzük meg, hogy ugyan cikkünk legfőbb üzenete az, hogy az angolban diftongusok nem léteznek, az egyszerűség kedvéért a magánhangzó+siklóhang kapcsolatokra továbbra is gyakran a „diftongus” megjelölést használjuk.

4. A hiányzó „diftongusok”

Első megközelítésben igaznak látszik, hogy van [aj] is és [aw] is, de az [ej] mellett nincsen [ew], az [əw] mellett pedig nincsen [əj]. Úgy tűnhet, ezt azzal magyarázhatjuk a legegyszerűbben, ha ezeket a kapcsolatokat egy egységnek, diftongusnak tartjuk. Ebben az esetben a hiányzó diftongusok kérdése ugyanaz, mint például az, hogy van labiális zárhang is ([p]) és labiális réshang is ([f]), de a veláris zárhang ([k]) mellett nincs veláris réshang ([x]). Az ilyen megfigyelést nem feltétlenül akarjuk magyarázni, egyszerűen felsoroljuk, ami van, és kihagyjuk, ami nincs.¹⁴

¹⁴ Egy komolyabb elemzés már természetesen kereshet magyarázatot a hangkészleten belüli aszimmetriákra is, a fonotaktikai viszonyokat nem csak hangok, de azok tulajdonságai között is értelmezhetjük.

Az érvt az onban jelentősen gyengíti az a tény, hogy ugyanilyen hiányokat fedezhetünk fel mássalhangzók között is. Hasonlítsuk össze a következő ábra magánhangzóval kezdődő bal és mássalhangzóval kezdődő jobb felét.¹⁵

5. ábra. Magán- és mássalhangzó kezdetű kapcsolatok

ej	*	aj	pj	*	kj
*	əw	aw	*	tw	kw

Csillaggal jelöltük a nem létező kapcsolatokat. Láthatjuk, hogy teljesen párhuzamos hiányokat tudunk kimutatni a magánhangzó- és a mássalhangzó-kapcsolatok között is. Ez azonban nem indít senkit arra, hogy az angolban a [pj] vagy [tw] kapcsolatokat egységes, diftongus-szerű mássalhangzónak elemezze.¹⁶

A mássalhangzó-kapcsolatok tagjai együtt is és külön-külön is előfordulnak: *pure* [pjɔ:] 'tisza', *poor* [pɔ:] 'szegény', *your* [jɔ:] 'tiéd'; *twin* 'iker', *tin* 'bádóg', *win* 'győz'. Ugyanez ugyanígy elmondható a magánhangzós kapcsolatokról is: *ripe* [rajp] 'érett', *wrap* [rap] 'burkol', *rye* [raj] 'rozs'; *boat* [bəwt] 'csónak', *but* [bət] 'de', *bow* [bəw] 'íj'. Nincs tehát okunk másként kezelni a mássalhangzó és a magánhangzó-kapcsolatokat.

Említettük, hogy a magánhangzót megelőző [l]-ek másképp hangzanak, mint azok, amelyek után nem áll magánhangzó. Az utóbbiak a brit angol beszélőinek egyre nagyobb hányadában már el is vesztette lateralitását, azaz [l] jellegét, és [w]-vé vált. Ez a más nyelvekben (pl. lengyel, portugál) is lezajló folyamat az angolban igen fontos hatással van a diftonguskészletre, ugyanis ennek eredményeképp a korábbi három [w]-végű kapcsolat kiegészül: minden magánhangzó után előfordulhat már ez a siklóhang. Példákkal mutatjuk az így megjelenő „diftongusokat”, amelyeket árnyékolással emelünk ki.

6. ábra. Az új diftongusok

ij <i>bee</i> 'méh'	iw <i>bill</i> 'számla'
ej <i>bay</i> 'öböl'	ew <i>bell</i> 'harang'
aj <i>bye</i> 'viszlát'	aw <i>bow</i> 'hajol'
	əw <i>bow</i> 'íj'
oj <i>boy</i> 'fiú'	ow <i>ball</i> 'golyó'
	uw <i>boo</i> 'fujol'

¹⁵ A tárgyalt nyelvváltozatban a korábbi [tj] kapcsolatok mára mind [tʃ]-vé váltak: *tube* [tʃuwb] > [tʃuwb] 'cső', tehát a [tj] kapcsolat nem létezik.

¹⁶ Más megfontolások természetesen vezethetnek ilyen feltételezésre, l. pl. Lowenstamm (2004).

A folyamatot hagyományosan L-vokalizációnak nevezik, de ebben a cikkben épp amellet érvelünk, hogy itt nem vokalizációról van szó, hiszen az eredménye, a [w], éppúgy mássalhangzó, mint a kiindulópontja, a [ɪ]. Ennek ellenére a bevett megnevezést fogjuk használni.

Az L-vokalizáció eredményeképpen létrejövő [w] nem különbözik a diftongusvégi [w]-tól: a *Cal* [kal] > [kaw] név ejtése egybeesik a *cow* [kaw] 'tehén' szóéval.¹⁷ Egy a 6. ábra szerinti nyelvváltozatban tehát vagy diftongusnak tartjuk az újonnan létrejött [iw], [ew] és [ow] csoportokat, vagy az [aw] diftongus voltát is tagadjuk. Ha az első megoldást választjuk, akkor elkezdjük felszámolni a diftongusok két tagja közötti megszorításokat, ezzel a mellettük szóló egyetlen komoly érvet gyengítjük. Ha a másodikat, akkor egyből eltüntetjük a diftongusokat, legalábbis a [w]-végűeket.

Altendorf – Watt (2004: 191) az általunk tárgyalt nyelvváltozatnak egy további hangváltozásáról is beszámol: az [əw] második eleme is¹⁸ előre csúszik, [əj]-t eredményezve: *goat* [gəwt] > [gəjt] 'kecske', *moment* [məwmənt] > [məjmənt] 'pillanat'. Mivel ez csak a korábbi [əw]-val történik csak meg, az L-vokalizáció által létrehozottakkal nem (pl. *gulf* [gəlf] > [gəwf] 'öböl'), továbbra is marad [əw] a rendszerben.

Ezek után már csak egyetlen lehetséges magánhangzó+siklóhang kapcsolat hiányzik, az [uj]. Egyrészt vannak nyomai annak, hogy az [əw] mintájára az [uw] második tagja is előretolódik: *goose* [guws] > [gujs] 'liba', *two* [tuw] > [tuj] 'kettő' (Geoff Lindsey személyes közlése). Ha ez így van, elmondhatjuk, hogy a diftongusok melletti egyetlen érvünk megsemmisült, hiszen így mind a hat rövid magánhangzó után előfordulhat mindkét siklóhang. De mindez – mint fentebb láttuk – egyáltalán nem szükséges, a nyelvekben gyakran előfordulnak bizonyos hangkapcsolatokat tiltó korlátozások. Az [u] egyébként is ritka magánhangzó az angolban, számtalan folyamat dolgozott az eltüntetésén. Ezek közül itt egyel ismerkedtünk meg: a korábbi [uə] diftongus csak kevés beszélőnél simult [u:] -ba, a többség [o:] -val helyettesíti. A középanyol rövid [u]-k nagy része pedig teljesen kinyílt,¹⁹ csak az utóbbi időben kezdett záródni abba a hangba, a-

¹⁷ Az egyik bíráló kérdezi, hogy ugyanígy egybeesik-e a *pool* [puwl] > [puw] 'medence' és a *poo* [puw] 'kaki' ejtése. Itt eddig elhalgattuk, hogy az [əw]-nak szótagvégi [ɪ] előtt egy másik változata, az [ow] jelenik meg: *goat* [gəwt] 'kecske', de *goal* [gowl] 'cél'. Ez az [ɪ] előtti hátrahúzóadás az [uw]-t is érinti, azonban az egyszerűsített átírásunk ezt nem tükrözi. Tehát a *poo* valójában [puw], a *pool* viszont [puwl], L-vokalizáció után pedig [puw].

¹⁸ Az [əw] más nyelvváltozatokban [ow]-nak hangzik, láttuk, hogy középanyol hátsó magánhangzók, az [ɔw] és az [ɔ:] folytatója. Az első eleme már korábban centralizálódott a brit angolban.

¹⁹ Ez a nyílás eredményezte azt, hogy a 19–20. században az angolok *u* betűvel írják át az indiai nyelvek hangsúlyos [a]-ját, pl. *Punjab*, *Calcutta*, *bungalow* stb.

mit mi [ə]-nek, sokan [ʌ]-nak írják át. Így aztán ma az angolban számos egyéb mássalhangzó előtt vagy után sem fordulhat elő [u], nincs pl. [ub], [udz], [uv], [uθ] vagy [uð] és [vu] vagy [θu] sem. Ennek fényében az [uj] hiányát is írhatjuk az [u] ritkaságának a számlájára.

5. Érvek a diftongusok ellen

Miután láttuk, hogy a diftongusos elemzés mellett felhozható egyetlen érv meglehetősen gyenge lábakon áll, lássuk, milyen érvek szólnak egy ilyen elemzés ellen. Háromfajta érvet sorolunk fel. Több esetben fonotaktikai megszorításokat tesz érthetővé az, hogyha a diftongusokat magánhangzó+mássalhangzó-kapcsolatnak vesszük. Ugyanez a feltételezés magyarázza az angol sok változatában előforduló [ə]-epentézist is. Végül egy mássalhangzógyengülés környezetének egyszerű megfogalmazását adjuk, természetesen ez is akkor működik, ha a diftongusok nem egységes magánhangzók, hanem magánhangzó+mássalhangzó-kapcsolatok.

5.1. Egy furcsa hiány

Vizsgáljuk meg az angol nemnazális szonoránsok, a [l], a [r], a [j], a [w] és a [h] eloszlását. Ha tartjuk magunkat a hagyományos elemzéshez, amelyben a magánhangzó+siklóhang kapcsolatokat diftongusnak számítanak – tehát az *eye* [aj] 'szem' szóban a [j] nem egy nemnazális szonoráns, hanem a magánhangzó része –, akkor azt mondhatjuk, hogy ezek a mássalhangzók a [l] kivételével kizárólag magánhangzó előtt fordulnak elő.²⁰ Az L-vokalizáció eredménye éppen az, hogy az addig kivételesen viselkedő [l] is csatlakozik a többiekhez: eltűnik, pontosabban [w]-vé válik olyankor, amikor nem magánhangzó követi. A csoport tagjai viselkedésük szerint viszont ketté oszlanak, de csak az előző magánhangzó hosszúsága, illetve hangsúlyos vagy hangsúlytalan volta szerint. A következő ábrában soroljuk az adatokat.²¹

²⁰ Az egyszerűség kedvéért eltekintünk attól, hogy [j] előtt hangsúlyos szótagban a [h], hangsúlytalanban a [l], sőt, van, akinek a [r] is előfordulhat: *hue* [hjúw] 'színárnyalat', *value* [vájjuw] 'érték', *virulent* [vír(j)ulənt] 'fertőző'. A brit beszélőkre kevésbé jellemző a [hw] kapcsolat, ez is csak hangsúlyos szótagban állhat: *what* [hwot] (brit [wot]) 'micsoda'.

²¹ A szavak jelentései: 'fektet', 'sugár', 'még', 'vizes', 'fej'; 'agyag', 'szürke', 'aranyos', 'távozók'; 'enyhít', 'sor', 'túl', 'el', 'előre'; 'árpa', 'tündér', 'fűrészelő', 'narvál', 'tahó'; 'szövegszerű', 'nyíl'.

7. ábra. A nemnazális szonoránsok eloszlása

	l	r	j	w	h
#_V	<i>lay</i> [lej]	<i>ray</i> [rej]	<i>yet</i> [jet]	<i>wet</i> [wet]	<i>head</i> [hed]
C_V	<i>clay</i> [klej]	<i>grey</i> [grej]	<i>cute</i> [kjuwt]	<i>quit</i> [kwit]	–
V_Ű	<i>allay</i> [əléj]	<i>array</i> [əréj]	<i>beyond</i> [bəjond]	<i>away</i> [əwéj]	<i>ahead</i> [əhéd]
V:_V	<i>barley</i> [ba:líj]	<i>fairy</i> [fe:ri:]	<i>sawyer</i> [so:jə]	<i>narwhal</i> [na:wəl]	<i>yahoo</i> [ja:huw]
Ű_V	<i>ally</i> [álaj]	<i>arrow</i> [árəw]	–	–	–

Nem könnyen magyarázható, hogy a két siklóhang (és a [h]) miért nem fordulhat elő épp hangsúlyos rövid magánhangzó után, miközben hangsúlytalan rövid vagy hosszú magánhangzó után igen (vö. Polgárdi 2015). Azonban ahelyett, hogy magyarázatot keresnénk erre a hiányra, egy jóval egyszerűbb megoldást is választhatunk. Tegyük fel, hogy nincs ilyen hiány, valójában előfordul hangsúlyos rövid magánhangzó után a két siklóhang, csak ezt azért nem vettük észre, mert az ilyen szavakban eddig mindenhol diftongust feltételeztünk.

Vagyis a hiányzó rubrikákba a következő szavak közül válogathatunk: *neon* [níjon] 'neon', *crayon* [kréjon] 'zsírkréta', *lion* [lájən] 'oroszlán', *royal* [rójəl] 'királyi', *vowel* [vávəl] 'magánhangzó', *Noah* [nəwə] név, *fuel* [fjúwəl] 'üzemanyag'. Mivel az eddig diftongusnak elemzett hangkapcsolatok bárhol – mássalhangzó előtt, szó végén és magánhangzó előtt is előfordulnak – azt találjuk, hogy a két siklóhang, nemcsak magánhangzó előtt, hanem mássalhangzó előtt és szó végén is előfordulhat: *wipe* [wajp] 'töröl', *way* [wej] 'út'; *house* [haws] 'ház', *how* [haw] 'hogyan', szemben az imént ismertetett eloszlással.

Az angolban morfémán belül nincsenek gemináták, azaz két azonos mássalhangzó nem fordulhat elő egymás mellett. Ennek megfelelően az átadó nyelvben geminátát tartalmazó jövevényszavakban is rövidül ez a mássalhangzó-kapcsolat: pl. olasz *Anna* > angol [ánə], olasz *spaghetti* > angol [spəgétij]. Csak úgynevezett álgeminátákat találunk az angolban, ebben az esetben az azonos mássalhangzókat morfémahatár választja el: pl. *un#nerved* [ənnə:vd] 'elbátortalanítva', *mean#ness* [mijnnəs] 'kegyetlenség', *out#take* [awttejk] 'filmes baki', *night#time* [najtajm] 'éjszakai' (Harris 1994: 38).

A következő két lista az összes olyan szót tartalmazza a 103 ezer tételes CUBE kiejtési szótárból (Lindsey – Szigetvári 2013), amelyben egy [j]-re végződő diftongust egy további [j], illetve egy [w]-re végződő diftongust egy további [w] követ. Ezek ugyanis gemináták, amennyiben a diftongus második tagját mássalhangzónak tekintjük.

8. ábra. [jj] és [ww] kapcsolatok

jj *dasyure* [dásijjo:] 'erszéyesnyest', *diuresis* [dájjeríjsis] 'vizeletbőség', *maieutic* [mejjúwtik] 'bábáskodó', *pyuria* [pajjó:rijə] 'gennyvizelés', *Shijiazhuang* [šijja:džwán] város, *sukiyaki* [súwkijja:kij] japán leves, *Taiyuan* [tájjuwán] város, *triune* [trájjuwn] 'háromság'

ww *Beowulf* [béjəwwulf] név, *Hluhluwe* [ɬɬɬúwwej] város, *powwow* [páwwaw] 'indián gyűlés'

Láthatjuk, hogy gyanúsán kevés ilyen szó van, ráadásul ezek közül is jónéhány valószínűleg több morfémából áll, tehát álgeminátát tartalmaz (pl. *dasyure*, *diuresis*, *pyuria*, *sukiyaki*, *Beowulf*). A lista többi elemében pedig arról lehet szó, hogy ezeknek az egyébként is igen ritka szavaknak a kiejtését a szótár a helyesírásukból vezeti le (*mai-* [mej]+*eutic* [juwtik]), de a valóságban itt a *mai-* végén csak egy rövid [e] található. Az ilyen szavak általános hiánya következik a gemináták tiltásából.

El kell ugyanakkor ismernünk, hogy a siklóhang+siklóhang kapcsolatok (ahogy a likvida+likvida vagy orrhang+orrhang kapcsolatok is) eleve kedvezőtlenek, nemcsak az angolban, hanem más nyelvekben is. Ezért nem meglepő, hogy ha egymás mellett álló, nem azonos siklóhangokat keresünk, akkor is viszonylag rövid listákat kapunk.

9. ábra. [jw] és [wj] kapcsolatok

jw *Awacs* [éjwaks] betűszó, *Blawith* [bléjwiθ] falu, *Chichewa* [tʃitʃéjwə] nyelv, *Ewok* [íjwok] fiktív nép, *Iwo* [íjwəw] város, *kiwi* [kíjwij] 'kivi', *pewit* [píjwit] 'bíbic', *Taiwan* [tajwón] ország, *Tewa* [téjwə] nyelv

wj *alleluia* [áləɬúwjə] 'alleluja', *bouillon* [búwjon] 'húsleves', *cocoyam* [kəwkəwjam] növény, *Gruyere* [grúwje:] sajt, *Kikuyu* [kikúwjuw] nyelv, *thuya* [θúwjə] 'tujja', *yoyo* [jéwjəw] 'jojó'

Viszont az a tény, hogy a két siklóhang viszonylag ritka diftongusok után is, arra utal, hogy a diftongusok második tagja mássalhangzó, hisz épp ezért vonatkoznak rá és az őt követő mássalhangzóra megszorítások.

5.2. Epentézis

Az angolban vannak szóvégi mássalhangzó-kapcsolatok (pl. *lamp* 'lámpa', *sink* [siŋk] 'süllyed', *list* 'lista', *risk* 'rizikó', *li* 'emel', *act* [akt] 'cselekszik'). Azonban nem minden mássalhangzó-kapcsolat fordulhat elő szó végén. A mássalhangzó-kapcsolatokat irányító egyik elv a szonoritási rendezés: az első mássalhangzónak magasabb szonoritási fokúnak kell lennie a másodiknál. Amikor az angol olyan nyelvből vett át szavakat, ahol ez az elv sérthető volt, javításként a

két mássalhangzó közé egy magánhangzót, a hangsúlytalan szótagokra jellemző [ə]-t toldotta be: pl. a francia *titre* [titr] 'titer' az angolban [tɪjtər] lett (majd később az itt tárgyalt változatban a [r] elmaradt). Ugyanígy az ófrancia *temple* [templ] 'templom' az angolban [tempəl] lett (ebből épp napjainkba tűnik el a [l]), a *prisme* [prizm] 'prizma' pedig [prizəm]. Olyankor is [ə]-epentézist találunk, amikor a két szóvégi mássalhangzó nem különbözik egymástól eléggé, pl. a *match* [matʃ] 'gyufa' plusz a többes szám [z] toldaléka, vagy a *fit* 'illik' plusz a múlt idő [d] toldaléka között: [matʃəz], illetve [fitəd].

Még olyankor is előfordul, hogy egy mássalhangzó-kapcsolatot epentézissel javítunk, amikor a két tag szonoritási sorrendje rendben van, de nem elég nagy közöttük a szonoritási különbség. Ez a helyzet az angolban csak szonoránsok között áll elő.²² Ilyen esetben nagy a variáció, egyes beszélők megtartják a mássalhangzó-kapcsolatot, mások javítják: *film* [film] vagy [filəm] 'film', *farm* [farm] vagy [farəm] 'farm', *girl* [gɜrl] vagy [gɜrəl] 'lány'²³ (Trawick – Smith 2015; Wells 1982: 435). Ha számszerűsítjük a szonoritást (mondjuk az obstruenseké 1, nazálisoké 2, a [l]-é 3, a [r]-é 4), akkor olyasmit köthetünk ki, hogy nem elég, hogy az első tag szonoritási indexe nagyobb legyen, mint a másodiké, bizonyos különbségnek is kell lennie a két tag között (Greenberg 1978; Steriade 1982; Selkirk 1984). Az nyilvánvaló, hogy a különbséget nem adhatjuk meg egyszerűen úgy, hogy „nagyobb, mint 1”, mert az itt megadott indexekkel a legjobb szóvégi mássalhangzó-kapcsolat, a nazális+zárhangban a különbség csak 1, éppen annyi, mint a sok beszélő által javított [lm] vagy [rl] kapcsolatban, sőt kevesebb, mint a szintén javított [rm]-ben. A különbség pontos megfogalmazását azonban itt mellőzzük.

A két siklóhang, a [j] és a [w] szonoritási indexe valószínűleg a [r]-é fölött van, valószínűleg eggyel. Ezért egy siklóhang és az azt követő [r] között szó végén epentézist várunk (vö. Kristó 2015: 192sk.). Az angolnak nagyon sok változatában ezt meg is találjuk, a brit angolban azonban ezt némileg elfedi egy már említett későbbi fejlemény: a szóvégi [r] törlése, továbbá sok esetben a siklóhang is kiesik és az előtte álló magánhangzó összeolvad az [ə]-vel, hosszú magánhangzót eredményezve. Ezért a következő, 10. ábrán többféle változatot adunk, amelyekből egyfajta kronologikus sor is kialakul.

²² A többes szám és a múlt idő toldaléka előtt csak látszólag ez a helyzet, valójában itt eltérő képzési helyű mássalhangzók már állhatnak egymás mellett: pl. *mouths* [mawðz] 'szájak', *lives* [lajvz] 'életek', *begged* [begd] 'koldult', *robbed* [robd] 'rabolt'.

²³ Az utóbbi két szóban természetesen csak azoknál fordulhat elő epentézis, akik a [r]-t ejtik – ilyenek például az írországi beszélők –, a brit angolban ezekben nincs [r]: [fa:m], ill. [gə:l]. A *film* esetében sincs epentézis, ha a [l] „vokalizálódott”: [fiwm].

10. ábra. Siklóhang+r epentézis

	amerikai		brit	
<i>fear</i> 'félelem'	fɪr	fijə	fiə	fi:
<i>poor</i> 'szegény'	pʊr	puwə	puə	po:
<i>fair</i> 'vásár'	fɛr		feə	fe:
<i>four</i> 'négy'	fɔr		foə	fo:
<i>fire</i> 'tűz'	fajər	fajə	faə	fa:
<i>hour</i> 'óra'	awər	awə	aə	a:
<i>coir</i> 'kókuszrost'	kɔjər	kojə		

Az ábra ugyan az sugallja, hogy az amerikaiak egyféleképpen ejtik ezeket a szavakat, ez természetesen nem így van. Az első oszlop csak a szóvégi [r]-ek miatt van itt. Az epentézis tisztán csak az utolsó három példában látszik, ezekben van az a három magánhangzó, amiről korábban azt mondtuk, hogy minden elemzés diftongusnak tekinti őket. Ha például [t] követi ezt a diftongust, akkor nem történik epentézis: *white* [wajt] 'fehér', *out* [awt] 'ki', *quoit* [kwojt] 'karika'. A háromféle brit kiejtés közül az első azt mutatja, hogy először megtörtént az epentézis, majd a [r] eltűnt. A *coir* kivételével²⁴ az összes többi esetben további változások mentek végbe. A középső oszlop alakjaiban az epentézis által betoldott [ə] előtti siklóhang kiesett, az utolsó oszlopban pedig a magánhangzó és a [ə] „összeszesimult”.

Az [ə]epentézis még látványosabb [l] előtt, mivel ez a mássalhangzó még nem minden beszélőnél tűnt el. A 11. ábrában olyan kiejtésekre adunk példákat, ahol még megvan a [l].

11. ábra. Siklóhang+l epentézis

<i>feel</i> 'érez'	fijəl
<i>fool</i> 'bolond'	fuwl
<i>fail</i> 'elbukik'	fejəl
<i>foal</i> 'csikó'	fowl
<i>file</i> 'akta'	fajəl
<i>fowl</i> 'szárnyas'	fawl
<i>foil</i> 'fólia'	fojəl

Megfigyelhetjük, hogy nem minden diftongus, csak az [ij], [ej], [aj] és [oj] után van epentézis. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a [w]-nek és a [l]-nek van közös tulajdonsága, a képzési helyük labiovelaritása, emiatt a [wl] kapcsolat stabil szó

²⁴ A *coir* kivételes viselkedését az magyarázza, hogy gyakorlatilag nincs más olyan szó, ami-
ben az [oj]-t [r] követné.

végén, annak ellenére, a két tag közötti szonoritási különbség kicsi. A lengyelben például az egyébként legstabilabb mássalhangzó-kapcsolat, a nazális+zárhang kapcsolat is felbomlik szó végén, ha a két tagjának eltér a képzési helye: *zqb* [zɔmp] 'fog', *rzqd* [zɔnt] 'sor', *pstrąq* [pstrɔŋk] 'pisztráng'; de a *zamek* [zamek] 'vár' nem lehet *[zamk], pedig *zamkowy* [zamkɔvi] 'vári', a *szynek* [ʃinɛk] 'sonka, tsz. birt.' pedig nem lehet [ʃɪnk], pedig egyes alanyesetben *szynka* [ʃinka].

Ahogy a lengyel nemhomorgán nazális+zárhang kapcsolatai magánhangzó előtt előfordulhatnak, úgy az angol kis szonoritási különbségű [jr], [wr], [jl] kapcsolatai is előfordulhatnak ilyen helyzetben: *hero* [hijrəw] (vagy [hi:rəw]) 'hős', *siren* [sajrən] 'sziréna', *tourist* [tuwrist] (vagy [to:rist]) 'turista', *dowry* [dawrij] 'hozomány'; *alien* [ejlijən] 'idegen', *Ely* [ijlij] város, *toilet* [tojlət] 'vécé', *lilac* [lajlək] 'orgona'. Mássalhangzó előtt viszont epentézis van: *iron* [ajən] (amerikai [ajərn] 'vas', tehát itt korábban a [jr] kapcsolatot [n] követte: [ajrn], a helyesírás o-ja etimológiailag alaptalan), *child* [tʃajəld] 'gyerek', *field* [fijəld] 'mező'.

Összefoglalva tehát: ha a szó végén, vagy ritkábban mássalhangzó előtt [jl] vagy egy korábbi nyelvéllapotban [jr], [wr] állt akkor a két hang közé [ə] toldódott be. Ennek az epentézisnek a feltételei teljesen azonosak más mássalhangzók közötti epentéziséivel. Ez erős érv amellett, hogy a [j] és a [w] itt is mássalhangzó, vagyis az [ij], [ej], [aj], [oj], [aw], [əw], [uw] hangkapcsolatok az angolban nem diftongusok, hanem egy rövid magánhangzó és az azt követő siklóhang kapcsolatai.

5.3. Lebbentés

A diftongusok léte elleni harmadik típusú érvünk egy gyengülési folyamathoz kapcsolódik. A britre épp kevésbé jellemző, de a legtöbb egyéb angol változatban egy hangsúlytalan magánhangzó előtti [t] zöngéssé válik, tehát egybeesik a [d]-vel (a jelenséget ezért nevezik [t]-zöngésedésnek is, pl. Wells 1990). Így a *metal* [metəl] 'fém' és *medal* [medəl] 'érem' vagy az *atom* [atəm] 'atom' és *Adam* [adəm] név kiejtése azonos lesz.

Azonban nem csak a [t] és a [d] egybeeséséről van szó: a *renter* [rentə] 'bér-lő' [t]-je teljesen eltűnhet a kiejtésből, a *sender* [sendə] 'küldő' [d]-je viszont nem. Ezért érdemes a jelenséget nem egyszerű zöngésedésnek nevezni, a legelterjedtebb neve angolul *flapping*, Siptár Péter magyarításában lebbentés. Az eredménye pedig nem [d], hanem [ɾ], azaz a *metal* és a *medal* lebbentett kiejtése egyaránt [merəl], az *atom* és az *Adamé* pedig [arəm].

Mint említettük, a lebbentés egy szón belül csak hangsúlytalan magánhangzó előtt történik meg, de a szó végi [t]-k egy hangsúlyos magánhangzóval kezdődő szó előtt is lebbenthetők. Azonban itt most csak a szó belseji esetekkel foglalkozunk, a [t] előtti környezetet figyeljük meg. Az adatok a 12. ábrában találhatóak, az új-zélandi két változatáról Bye – de Lacy (2008: 195sk.) számol be.

12. ábra. A lebbentés környezetei

	amerikai	új-zélandi	
		informális	formális
<i>fatter</i> 'kövérebb'	farər	farə	farə
<i>farter</i> 'fingó'	fərər	fa:rə	fa:tə
<i>fighter</i> 'küzdő'	fajrər	fajrə	fajtə
<i>Fanta</i> márka	fan(r)ə	fantə	fantə
<i>faster</i> 'gyorsabb'	fastər	fastə	fastə
<i>factor</i> 'tényező'	faktər	faktə	faktə

Azokat a kiejtéseket, ahol lebbentés van, árnyékkoltuk. Láthatjuk, hogy a lebbentés a három változat közül az „amerikaiban” a legtágabb körű, még nazális után is előfordul, csak obstruens után nem (Vaux 2000).²⁵ Az új-zélandi két változata látszólag abban tér el, hogy az informálisban minden magánhangzó után lebben a [t], a formálisban csak a rövidek után. Kérdés, hogy miben kell eltérnie egy rövid és egy hosszú magánhangzónak vagy diftongusnak ahhoz, hogy ezt a különbséget magyarázni tudjuk. Ugyan vannak erre jobb és rosszabb javaslatok (Balogné Bérces 2015; Bye – de Lacy 2008),²⁶ a legegyszerűbb mégis azt feltételezni, hogy a formális új-zélandiban a lebbentés csak magánhangzó után történik meg, az informális változatban és az amerikaiban viszont mássalhangzók után is, azok szonoritásának függvényében. Minél nagyobb egy mássalhangzó szonoritási indexe, annál valószínűbb, hogy lebbentés történik utána. A *fighter*-ben levő [j] siklóhang, nagyobb a szonoritási indexe, mint a *Fanta*-ban levő nazálisnak, az informális új-zélandi itt húzza meg a határt a lebbentés és annak hiánya között. A formális új-zélandiban viszont semmilyen mássalhangzó után nem lehet a [t] lebbenteni. Ebből azt az önmagának ellentmondani látszó következtetést is levonhatjuk, hogy a hosszú magánhangzó is valahogy mássalhangzóra végződik. Erre még visszatérünk a 7. pontban.

A lebbenthető [t] előtti környezet vizsgálata tehát nem kényszerít arra, hogy a diftongusok – és a hosszú magánhangzók (!) – végét mássalhangzónak tekintsük, de ez mégis nagyon egyszerűen megfogalmazhatóvá teszi az informális és formális új-zélandi közötti különbséget.

²⁵ A lebbentés lehetősége [l] után változó (Adam Albright személyes közlése), ezt itt figyelmen kívül hagyjuk. Azt sem jelöljük, hogy a *Fanta* és a *faster* első magánhangzója sok amerikaianak jóval zártabb és hosszabb.

²⁶ Be kell vallanunk, hogy az itt javasolt elemzés jelenleg nem tud mit kezdeni azzal, hogy hangsúlytalan magánhangzó után sincs lebbentés a formális új-zélandiban (*hospital* [hóspətəl], [hóspə*rəl]). Bye – de Lacy átszótagolást tartalmazó megoldását azonban elfogadhatatlannak tartjuk (vö. Harris 1994: 184).

6. Hangsúlykijelölés

Láttuk, hogy az angol magánhangzó-készlet diftongusos elemzése ellen jónéhány érvet fel tudunk sorolni, mellette viszont egyetlen gyenge érv szól, ráadásul az azt támogató rendszer is épp felszámolódik a brit angolban. A hagyományos elemzés mellett esetleg még felhozhatjuk azt is, hogy ha a diftongusokat magánhangzó+mássalhangzó-kapcsolatnak elemezzük, az megváltoztatja mindazt, amit az angol hangsúlyszabályokról szokás gondolni (pl. Chomsky – Halle 1968; Hayes 1982; Fudge 1984; Burzio 1994). Most röviden megvizsgáljuk azt a három esetet, amelyekben borul a hangsúly kijelölésének hagyományos algoritmusa.

Az angolban alapvetően egy zárt szótag (VC) és egy hosszú magánhangzójú szótag (VV) egyaránt nehéz. A szó végi mássalhangzó azonban extrametrikus, azaz a hangsúlykijelölő szabály ígére vonatkozó része nem látja. A *develop* [dɛvéləp] 'fejlődik' hangsúlya az utolsó előtti magánhangzón van, mert a szó végi [p] nélkül az utolsó szótag ([lə]) könnyű, a *deny* [dɛnáj] 'tagad' esetében viszont a [naj] nehéz, ezért hangsúlyos. Ha a diftongusokat VC-nek elemezzük, akkor a *deny* végi [j] sem számíthat, és nem oda, hanem az előtte levő szótagra várjuk a hangsúlyt. Vagyis szó végén másképp kellene viselkedjen egy VV szekvencia, mint egy VC, ahol a C-t nem vesszük figyelembe. Azonban már a szabály eredeti megfogalmazásában is ki kellett kötni, hogy a szó végi hosszú – itt „diftongusnak” tekintett – [uw] nem számít hosszúnak, azért, hogy a *continue* [kəntínjuw] 'folytat' vagy az *argue* [á:gjuw] 'vitat' hangsúlya ne az utolsó szótagra essen (Chomsky – Halle 1968: 198sk.). Ugyanez áll a szó végi [əw]-ra is: *borrow* [bórəw] 'kölcsonöz'. Közben a korábban rövid szó végi [i] is megnyúlt (1. 2. pont végén), tehát újabb kivételt kapott a szabály. Csakhogy a helyzet még rosszabb: azok a szóvégi [ij]-k és [uw]-k, amik korábban is hosszúak voltak, továbbra is nehéznek számítanak. Az *agree* [əgríj] 'egyetért' ige ezért véghangsúlyos, a *study* [stúdi] 'tanulmányhoz' igeének ezzel szemben az első szótagján van a hangsúly, az *argue* [á:gjuw] mellett pedig véghangsúlyos az *imbue* [imbjúw] 'áztat'. Ráadásul nem csak a [j] és a [w] ilyen kétarcú, más mássalhangzóra végződő igeé hangsúlya is gyakorlatilag kiszámíthatatlan: *vomit* [vómit] 'hány', de *omit* [əmit] 'kihagy'; *cancel* [kánsəl] 'lefúj', de *excel* [əksəl] 'kiemelkedik'. Chomsky – Halle (1968) egyre bonyolultabb feltételezésekbe kényszerül, hogy ezeket a kivételeket magyarázza. Pedig talán csak arról van szó, hogy a szóhangsúly helye az angolban a lexikonban meg van adva, a szó hangalakjából nem számolható ki.

Chomsky – Halle (1968: 72, 78) azt is állítja, hogy ha egy szó utolsó szótagjában a magánhangzó „hosszú” – azaz diftongus van benne – akkor az mindenképp hangsúlyos. Ebből az következik, hogy a főnevekben is hangsúlyos az utolsó szótag, jóllehet a főnevek utolsó szótagja extrametrikusnak számít (Hayes 1982). Ezzel magyarázhatjuk a *stipend* [stájpend] 'illetmény' és *arcade* [a:kéjd]

'árcád' közötti hangsúlybeli különbséget: ugyan mindkét szó nehéz szótagra végződik, az utóbbiban az [ej] „hosszú” ezért hangsúlyos, az előbbinek viszont az egész utolsó szótagja nem számít. Ha az *arcade* [ej]-ét a *stipend* [en]-jével azonos módon, magánhangzó+mássalhangzóként kezeljük, akkor nem fogunk tudni különbséget tenni a kétféle hangsúlymintát hordozó szó között. Erre azonban valójában nincs is szükség, hiszen a véghangsúlyos *arcade* mellett például a *decade* [dékejɔ] 'évtized' főnévnek az elején van a hangsúly, az élhangsúlyos *stipend* mellett a *defense* [dáféns] 'védelem' főnévnek pedig a végén, jöllehet ugyanaz az [ej] és [en] hangsor található az utolsó szótagjukban (és ezek nem egyedi kivételek). Ahogy Burzio bemutatja: „nincs [...] ok azt feltételezni, hogy egy hosszú magánhangzó az utolsó szótagban mindig hangsúlyos” (1994: 48–52; a szerző fordítása). Ismét arra kell gondolnunk, hogy a hangsúly helyét nem tudjuk kiszámolni, az előre meg van adva.

A harmadik lehetséges ellenvetés a diftongusok VC elemzése ellen az olyan főneveket és a mellékneveket érinti, amelyeknek az utolsó előtti szótagjában olyan diftongus áll, amit közvetlenül egy magánhangzó követ. Már említettük, hogy alapesetben a főnevekben (és a melléknevek egy csoportjában) az utolsó szótagot nem látja a hangsúlyszabály. Ha az utolsó előtti szótag nehéz, akkor hangsúlyos, ha könnyű, akkor az előtte álló szótag hangsúlyos (feltéve persze, hogy van olyan). Például a *European* [jó:rəpijən] 'európai' melléknévben az utolsó előtti szótag [ij] diftongusa nehéz, ezért azon van a hangsúly,²⁷ a *regimen* [rédzimən] 'életmód' [m]-je viszont az utolsó szótaghoz tartozik, ezért az utolsó előtti szótag ([dʒi]) könnyű, ezért az az előtti szótagra esik a hangsúly. Csakhogy ha az [ij]-t magánhangzó+mássalhangzó-kapcsolatnak elemezzük, akkor a [j] ugyanúgy az utolsó szótagba kell hogy kerüljön, hiszen egy intervokális mássalhangzó mindig a következő szótag elejét alkotja. Vagyis ha a [j] mássalhangzó, akkor nem lehet az [ijən] és az [imən] hangsorok között különbség. Ahogy a korábbi két esetben, ismét csak azt mondhatjuk, hogy nincs is ilyen különbség: tucatjával lehet sorolni olyan szavakat, amelyekben az [ijən] előtt van a hangsúly (pl. *Utopian* [juwtəwpijən] 'utópisztikus', *scorpion* [skó:pijən] 'skorpió'). Olyan [imən] végű szó is van, amelyikben a hangsúly az utolsó előtti szótagra esik (pl. *persimmon* [pəsímən] 'datolyaszilva').

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy az angol hangsúlyszabályok egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy érvként használjuk őket akár a diftongusos, akár a VC elemzés mellett, mindenesetre az utóbbi nem lehet velük cáfolni. Ezek a hangsúlyszabályok ugyanis az angolnak egy korábbi stádiumában működtek, a mai nyelvváltozatban már nem tudják magyarázni, hogy miért oda esik a szóhangsúly, ahova (vö. Szigetvári 2018).

²⁷ A szó első szótagján levő hangsúly automatikusan kerül oda, mert az angolban semmilyen szó nem kezdődhet két hangsúlytalan szótaggal.

7. A hosszú magánhangzók

A 5.3. pontban láttuk, hogy létezik olyan változata az angolnak – a formális új-zélandi –, ahol rövid magánhangzó után előfordul a [t] lebbentése, de hosszú magánhangzó, és semmilyen mássalhangzó után nem: tehát *fatter* [farə] ’kövérebb’, de *farter* [fa:tə] (*[fa:rə]) ’fingó’, *fighter* [fajtə] (*[fajrə]) ’küzdő’. A *fighter* esete jól mutatja, hogy a [j] mássalhangzó, a formális új-zélandiban lebbentés kizárólag magánhangzó után történhet. Ha fenn akarjuk tartani ezt az általánosítást, akkor azt kell állítanunk, hogy a *farter*-ben a [t] nem intervokális, azaz a hosszú magánhangzó második eleme is mássalhangzó.

Fonetikailag egy hosszú magánhangzó második eleme természetesen magánhangzó, hiszen az első elemmel mindenben megegyezik. Ha a jelölést nézzük, a [ː] jel eloszlása az angolban két mássalhangzóval komplementer, ezek a [r] és a [h]. A 2. pontban láttuk, hogy hosszú magánhangzó nem fordulhat elő magánhangzó előtt, [h] viszont csak magánhangzó előtt állhat. Az itt tárgyalt brit angolban [r] is csak ilyen helyzetben lehet. Ez tulajdonképpen nem meglepő, az 1. pontban említettük, hogy a mai hosszú magánhangzók egy része épp a [r] eltűnését kísérő pótlónyúlás eredménye. Az angolnak egy korábbi változatában a [h]-k is eltűntek, ez is hosszú magánhangzót eredményezett. Például a homonim [fo:t] hangalak egyik előzménye a [fort] (*fort* ’erőd’), a másik az óangol [foht]²⁸ (*fought* ’küzdött’).

Az amerikai angolt leíró Trager – Bloch (1941) a hosszú magánhangzókat valóban Vh kapcsolatnak elemzi, mivel az ő nyelvváltozatukban a [r] erre a szerepre alkalmatlan, mert előfordul szó végén és mássalhangzó előtt is. A [h] fonetikailag valóban magánhangzó, kizárólag a viselkedése miatt elemezzük mássalhangzónak. Tehát ha a [fa:tə] hangsort [fahtə]-nek vesszük, ugyanezt mondhatjuk el: a viselkedése miatt, hogy ti. nem engedi az utána álló [t] lebbentését, mondjuk a [h]-t mássalhangzónak, fonetikai szempontból egyébként magánhangzó.

Sajnos azonban két oka is van, hogy nem fogadhatjuk el a hosszú magánhangzóknak ezt az ábrázolását. Az első érv ellene az, hogy hosszú magánhangzó után állhat [h], még ha ez nem is gyakori: pl. *maharaja* [má:hərá:dʒə] ’maharadzsa’, *mahoe* [má:həwɪj] fafajta, *Tahiti* [ta:hítij] ua., *yahoo* [já:huw] ’tahó’. Ha az [aː]-kat [ah]-nak elemeznénk, akkor ezekben a szavakban gemináta állna ([máhhəráhdʒə], [máhhəwɪj], [táhhítij], [jáhhuw]), márpedig a 5.1. pontban láttuk, hogy ilyen morfémán belül az angolban nem lehet.

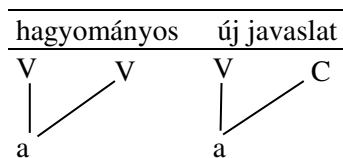
A másik ok, ami óvatosságra int, az, hogy ha a hosszú magánhangzókat így jellemeznénk, akkor a [h]-nek nagyon furcsa eloszlása állna elő. Ez a mássalhangzó szó elején és hangsúlyos magánhangzó előtt állhat. Hangsúlytalan magánhangzó

²⁸ Ebben az esetben a középangolban diftongizáció is történt: [foht] > [fow(h)t] > [fo:t] (Minkova 2014: 207).

előtt nagyon ritkán fordul elő (igaz, ennek egyik példáját épp az imént említettük: *maharaja* [má:hərá:dʒə]). Ha a hosszú magánhangzók végére is [h]-t képzelünk, akkor szó végén és mássalhangzó előtt igen gyakorivá válik, hangsúlytalan magánhangzó előtt viszont továbbra is elenyésző marad a gyakorisága. Ez nagyon szokatlan eloszlás, és arra utal, hogy rossz úton járunk.

Ennek ellenére nem kell elvetnünk azt a javaslatot, hogy a hosszú magánhangzókat is VC kapcsolatként ábrázoljuk. Erre például egy autoszegmentális keret jó lehetőséget kínál. A 13. ábrában mutatjuk meg, hogy minimális változtatással a hosszú magánhangzóknak olyan modelljéhez jutunk, amiben ezek vége mássalhangzónak néz ki, anélkül, hogy egy konkrét mássalhangzót teteleznénk ott fel.

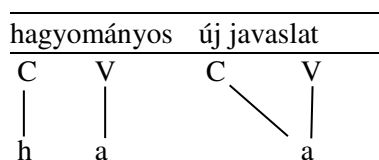
13. ábra. Egy hosszú magánhangzó lehetséges ábrázolásai

Valójában a diftongusokról is éppen ennyit állítunk: a második felük nem V, hanem C pozícióhoz van csatolva. A fentiekben ennek a következményeit vizsgáltuk.

Azt sem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy minden [h]-t így ábrázoljunk, hiszen a *hit* 'üt', *hen* 'tyúk', *hat* 'kalap', *hut* [hət] 'kunyhó', *hot* 'forró', *hook* [huk] 'kampó' elején található hang fonetikailag a következő magánhangzó zöngétlen változata. Azaz például a [hat] hangsort írhatjuk akár így is: [ʰat]. Ennek autoszegmentális ábrázolását a 14. ábrán mutatjuk.

14. ábra. A [h] kapcsolat lehetséges ábrázolásai

Elmondhatjuk tehát, hogy a [h] jellel azt jelöljük, hogy egy magánhangzó fonetikai tartalma egy mássalhangzós pozícióban is értelmeződik. Azt is megértjük most már, hogy miért kell egy [h]-nak mindenképp magánhangzó mellett állnia.

Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy akkor miért nem kerül [h] az elejére minden olyan szónak, amelyik nem mássalhangzóval kezdődik, azaz miért nem terjed egy szó első magánhangzója automatikusan az őt megelőző üres C pontra. Ennek vizsgálata azonban messzire vezetne és nem is tartozik szorosan a tárgyhoz. Egy további, súlyosabb probléma az, hogy vajon mi a különbség a zárt hosszú magánhangzók és diftongus párjaik ábrázolása között (azaz az [i:] és az

[ij], illetve az [u:] és az [uw] között). Ugyan az utóbbi megkülönböztetés, mint láttuk, sok ember beszédére már nem jellemző, erre valamit ki kell találni.

8. Összefoglalás

Miután bemutattuk a mai brit angol hagyományosan felsorolt 18 magánhangzó fonémáját, amellett érveltünk, hogy a magánhangzó-rendszer ennél jóval egyszerűbb, se a diftongusok, se a hosszú magánhangzók nem önálló tagjai a magánhangzó-rendszernek. Mindkét csoport a hat rövid magánhangzó, [i], [e], [a], [ə], [o] és [u], valamint három mássalhangzó [j], [w] és “[h]” kombinációiból áll össze. Ezzel a 2. pontban ismertetett eloszlások is jelentősen leegyszerűsödnek: a diftongusok nélküli magánhangzó-rendszerrel magánhangzó egyáltalán nem fordulhat elő magánhangzó mellett – azaz az angolban nincs hiátus – és szó végén is csak a hangsúlytalan [ə] állhat, minden más szó mássalhangzóra végződik.²⁹

A leglátványosabban talán a hangsúlytalan szótagok magánhangzói igazolják az egyszerűsített magánhangzó-rendszert. Hangsúlytalan helyzetben nem minden magánhangzó fordulhat elő. A hagyományos leírások szerint a rövidiek közül három, az [ə] (*comma* [kómə] ’vessző’), az [i] (*comic* [kómik] ’komikus’) és az [u] (*accurate* [ákjurət] ’pontos’), de ez utóbbi szinte minden előfordulásában helyettesíthető [ə]-val ([ákjərət]). A másik három rövid magánhangzó, az [e], az [a] és az [o] viszont nem állhat hangsúlytalan helyzetben, ezekre mindig hangsúly esik. Hosszú magánhangzó egyáltalán nem fordulhat elő hangsúlytalanul. „Diftongus” viszont igen, a következő három: [əw], [ij] és [uw]. Az [əw] csak szó végén (pl. *motto* [mótəw] ’mottó’), az [ij] szó végén (pl. *city* [sítij] ’város’) és magánhangzó előtt (pl. *meteor* [míjtijə] ’meteor’), az [uw] pedig szó végén (pl. *value* [váljuw] ’érték’), magánhangzó előtt (pl. *ritual* [rítjuwəl] ’szertartás’) és hangsúlyos szótag előtt (pl. *stimulate* [stímjuwlejt] ’ösztönöz’). Az angolban nem teljesen triviális azt megállapítani, hogy egy magánhangzó hangsúlyos-e (vö. Szigetvári – Törkenczy 2011; Szigetvári 2018), de például az itt felsorolt szavakban az [uw]-sok kivételével lehet a [t] lebbenteni (pl. *city* [sítij] > [sírj], *meteor* [míjtijə] > [míjrjə], *motto* [mótəw] > [mórəw]), márpedig láttuk, hogy a lebbentés szón belül csak hangsúlytalan magánhangzó előtt fordul elő. A lényeg mindenesetre az, hogy éppen azok a „diftongusok” fordulhatnak elő hangsúlytalan szótagban, amelyeknek az első eleme is előfordulhat ilyen helyzetben. Ez azt mutatja, hogy a két csoport között kapcsolat van. Ezt a kapcsolatot legegyszerűbben úgy magyarázhatjuk, hogy az [əw], [ij] és [uw] nem más, mint az [ə], [i] és [u] és a [w], illetve [j] kombinációja. Q. E. D.

²⁹ Az L-vokalizáció azonban további hangsúlytalan rövid magánhangzóra végződő szavakat hoz létre: *little* [litəl] > [lito] ’kicsi’, *mental* [mentəl] > [mento] ’bolond’ (Wells 1982, 259).

Irodalom

- Altendorf, Ulrike – Watt, Dominic (2004), The dialects in the South East of England: Phonology. In: Kortmann, Bernd – Schneider, Edgar W. (eds), *A Handbook of Varieties of English*, 178–203. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Balogné Bérces Katalin (2015), A hangsúlyfüggő mássalhangzó-gyengülés alrendszeri. In: É. Kiss et al. (2015), 25–42.
- Bloomfield, Leonard (1935), The stressed vowels of American English. *Language*, 11(2): 97–116.
- Bolinger, Dwight (1986), *Intonation and its Parts: Melody in Spoken English*. Edward Arnold, London.
- Burzio, Luigi (1994), *Principles of English Stress*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bye, Patrick – de Lacy, Paul (2008), Metrical influences on fortition and lenition. In: Brandão de Carvalho, Joaquim – Scheer, Tobias – Ségéral, Philippe (eds), *Lenition and Fortition*, pages 173–206. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Chomsky, Noam – Halle, Morris (1968), *The Sound Pattern of English*. Harper & Row, New York.
- Cruttenden, Alan (2014), *Gimson's Pronunciation of English* (8th ed.). Routledge, London – New York.
- Fudge, Erik C. (1984), *English Word Stress*. George Allen & Unwin, London.
- Gimson, Alfred Charles (1962), *Introduction to the Pronunciation of English*. Edward Arnold, London.
- Greenberg, Joseph H. (1978), Some generalisations concerning initial and final consonant clusters. In: Greenberg, Joseph H. (ed), *Universals of Human Languages*, Vol. 2: Phonology, 243–277. Stanford University Press, 1978.
- Harris, John (1994), *English Sound Structure*. Blackwell, Oxford.
- Hayes, Bruce (1982), Extrametricality and English stress. *Linguistic Inquiry*, 13(2):227–276.
- Jones, Daniel (1918), *An Outline of English Phonetics* (1st ed.). Teubner, Leipzig, 1918.
- É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) (2015), *Nyelvelmélet és dialektológia 3*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba.
- Kristó László (2015), Az /r/ disztribúciója és annak eredete az angol nyelv akcentusaiban. In: É. Kiss et al. (2015), 181–195.
- Lewis, Jack Windsor (1990), HappY land reconnoitred: the unstressed word-final -y vowel in General British pronunciation. In: Ramsaran, Susan (ed), *Studies in the pronunciation of English: A commemorative volume in honour of A. C. Gimson*, 159–167. Routledge, London.
- Lindsey, Geoff – Szigetvári, Péter (2013), CUBE: Current British English searchable transcriptions. <http://cubedictionary.org>. (2017. 12. 21.)

- Lowenstamm, Jean (2004), Remarks on *mutæ cum liquidā* and branching onsets. In: Ploch, Stephan (ed), *Living on the edge: 28 papers in honour of Jonathan Kaye*, 339–363. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Minkova, Donka (2014), *A Historical Phonology of English*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Polgárdi, Krisztina (2015), Vowels, glides, offglides and onglides in English: A Loose CV analysis. *Lingua*, 158:9–34.
- Selkirk, Elizabeth O. (1984), On the major class features and syllable theory. In: Aronoff, Mark – Oehrle, Richard T. (eds), *Language Sound Structure: Studies in phonology dedicated to Morris Halle by his teacher and students*, 563–605. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Steriade, Donca (1982), *Greek prosodies and the nature of syllabification*. PhD thesis, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Mass.
- Sweet, Henry (1900), *A New English Grammar: Logical and Historical*. Clarendon Press, Oxford.
- Szigetvári, Péter (2018), English stress is binary and lexical. In Lindsey, Geoff – Nevins, Andrew (eds), *Sonic Signatures*. John Benjamins, Amsterdam.
- Szigetvári, Péter – Törkenczy, Miklós (2011), A thistle, or how to tell a reduced vowel. In: Gárdos, Bálint – Ruttkay, Veronika – Timár, Andrea (eds), *Rare Device: Writings in Honour of Ágnes Péter*, Department of English Studies, Eötvös Loránd University, Budapest. 503–513.
- Trager, George L. – Bloch, Bernard (1941), The syllabic phonemes of English. *Language*, 17(3):223–246.
- Trager, George L. – Smith, Henry Lee (1957), *An Outline of English Structure*, volume 3 of *Studies in Linguistics: Occasional Papers*. American Council of Learned Societies, Washington.
- Trawick-Smith, Ben (2015), “fillum” in England.
<http://dialectblog.com/2015/02/26/illumination/> (2017. 12. 21.)
- Vaux, Bert. (2000), *Flapping in English*.
https://www.academia.edu/300591/Flapping_In_English (2017. 12. 21.)
- Wells, John C (1982), *Accents of English*. Cambridge University Press.
- Wells, John C. (1990), *Longman Pronunciation Dictionary* (1st ed.). Longman, Harlow.